

Vztah sv. Františka ke stigmatům

Jiří Bonaventura Štivar OFM^{Cap}.

Přednáška při pouti františkánské rodiny 20. 9. 2008

Hodně se píše a mluví o skutečnosti stigmat sv. Františka, ale zkusme se jednou podívat na tyto skutečnosti jeho očima. Přímo od něho samého se toho mnoho nedozvíme, neboť sv. František se ve svých spisech o svých ranách nezmiňuje ani jednou. Jeho důvěrnice, svatá Klára, na toto téma ve svých spisech rovněž mlčí. Br. Eliáš, který vedl řád v době, kdy náš světec zemřel, se ve svém Okružním listu o smrti sv. Františka sice o jeho stigmatěch zmiňuje, dokonce je popisuje, ale nijak se nezabývá jeho vztahem k nim. Posvátná úmluva svatého Františka s paní Chudobou se o jeho stigmaty také nezabývá, neboť je zaměřena na téma chudoby. Legenda O začátku neboli založení Řádu od Jana z Perugia se o Františkově vztahu ke stigmatům rovněž vůbec nezmiňuje, neboť není ani tak zaměřena na samotnou osobu zakladatele, jako na vznik a růst řádu jako takového. Legenda tří druhů se sice o Františkově stigmatizaci zmiňuje, ale jeho postoj ke svatým ranám nikterak neřeší, ačkoliv právě pro tuto legendu by to mohlo být velmi zajímavé téma.

Prvním autorem, který nám popisuje nejen vzezření Františkových ran, ale zabývá se i tím, jak to světec nesl, je Františkův oficiální životopisec – Tomáš z Celana. Činí tak hned ve svém Prvním životopisu sv. Františka, který napsal k příležitosti jeho svatořečení. Nejprve zdůrazňuje skutečnost, že na rozdíl od ran na rukou a na nohou, ránu v jeho boku viděl za Františkova života jen jeden člověk a také jen jeden se této rány dotkl:

Jak málo bylo těch, kdo mohli svatou ránu v boku vidět, dokud ukřižovaný služebník ukřižovaného Pána žil! Šťastný Eliáš, že si zasloužil spatřit ji ještě za života světce; ale neméně šťastný byl i Rufin, který se jí dotkl vlastníma rukama. Jednou totiž, když řečený bratr Rufin třel prsa přesvatého muže, sklouzla mu ruka, jak se může lehce stát, k jeho pravému boku, a tak se náhodou dotkl drahocenné rány. Tento dotek způsobil Božimu světci nemalou bolest. Ten ruku odstrčil a hlasitě zvolal, aby mu to Bůh odpustil. S velkou pečlivostí ji totiž skrýval před cizími, opatrně ji zahaloval i před nejbližšími, takže i blízcí bratři a nejoddanější učedníci o ní dlouho nevěděli¹.

Julián ze Špýru jen potvrzuje to, co už jsme slyšeli od Tomáše z Celana:

Muž Boží pečlivě skrýval ránu v boku, a dokud žil, viděl ji jedině náhodou bratr Eliáš. Bratr Rufin se při ošetřování té rány nechtěně, ale citelně dotkl rukou, načež světec vykřikl, poněvadž pocítil velkou bolest, řečenému bratrovi to vytkl a dodal, ať mu to Bůh odpustí².

Ve svém Druhém životopisu však Tomáš z Celana dodává další podrobnosti o tom, jak se sv. František při ukrývání stigmat choval. Snažil se totiž skrývat nejen ránu v boku, ale i ty ostatní a dokázal při tom být i dost příkrý:

Nebylo by správné přejít mlčením, jak bedlivě skrýval znamení ran Ukřižovaného, které ctí i nejvyšší duchové. V prvních měsících, kdy Kristova láska přetvořila milujícího ke svému obrazu, začal zahalovat a skrývat ten poklad tak pečlivě, že dlouho ani ti nejbližší o tom nevěděli. Božská prozřetelnost však nechtěla, aby stigmata zůstala

1 1Cel 95,5-9.

2 ŽivFran 63,3-5.

navždy utajena a aby je nespátřily ani oči jeho blízkých. Nic tomu nestálo v cestě, neboť se nacházela na viditelných místech. Jednou tedy spatřil jeden z druhů znamení ran na jeho nohou a řekl mu: „Bratře dobrý, co to je?“ On odpověděl: „Starej se o sebe³!“

Na takové odpovědi nejsme u sv. Františka zvyklí, ale o to více nám přibližují jeho temperamentní přirozenost. Jindy, při podobné příležitosti byl zase dosti sarkastický:

Jindy si týž bratr vyžádal jeho hábit, aby jej vyčistil, a zjistil na něm stopy krve. Když jej světcí vracel, řekl: „Odkud je ta krev, již je hábit nasáklý?“ Světec si položil prst na oko a řekl: „Zeptej se, co to je, když nevíš, že je to oko⁴.“

Jedna i druhá reakce prozrazují, že sv. František neměl rád dotazy na toto téma. 2Cel navíc poskytuje i detaily o tom, jak to světec řešil s rukama a s nohama, aby nebylo vidět, co na nich má:

Málokdy si umýval ruce celé, spíš smácel jen prsty, aby se to okolostojícím neprozradilo. Nohy si umýval velmi zřídka a velmi tajně. Když ho někdo prosil, aby mu podal ruku k políbení, vystrčil jen prsty, aby je bylo možno políbit. Někdy místo ruky podával jen rukáv. Na nohy si bral vlněné ponožky, aby je nebylo vidět, a na rány si dával kůži, aby zmírnil drsnost vlny. Ačkoli svatý otec před svými druhy nemohl rány na rukou a na nohou úplně ukryt, přesto těžce nesl, když je někdo viděl. Pročež i sami druhové, plni ducha moudrosti, sami odvraceli oči, když někdy musel obnažit ruce nebo nohy⁵.

Tyto podrobnosti nám prozrazují, že bratři, kteří se o světce v posledních dvou letech jeho života starali, věděli, co se s ním stalo a pomáhali při jeho ošetřování. Pamatujme na to, že v posledních letech svého života byl sv. František těžce nemocný a téměř slepý. Bez pomoci druhých se nemohl obejít. 2Cel svědčí i o tom, že světec nebyl rád, když se i ze zbožnosti někomu podařilo dostat se k jeho ranám a dokázal to dát patřičně najevo:

Když muž Boží pobýval v Sieně, stalo se, že tam přišel jeden bratr z Brescie, který si toužebně přál vidět rány svatého otce. Aby toho dosáhl, neúnavně prosil bratra Pacifika o pomoc. Ten mu řekl: „Než odtud odejdu, poprosím ho, abych mu mohl políbit ruku. A až mi ruku podá, dám ti očima znamení a ránu uvidíš.“ Když se připravili k odchodu, šli oba za světcem, poklekli a bratr Pacifik řekl svatému Františkovi: „Požehnej nám, milá matko, a podej mi ruku k políbení!“ Políbil ruku, kterou František jen nerad podal, a dal bratrovi znamení, aby se na ni podíval. Pak poprosil i o druhou k políbení a ukázal mu ji také. Po jejich odchodu pojal otec podezření, že použili zbožné lsti, a bylo tomu tak. On však posoudil zbožnou zvědavost jako bezbožnou, ihned zavolal zpět bratra Pacifika a řekl mu: „Pán ti odpusť, bratře, že mě někdy velmi zarmucuješ.“ Pacifik se hned vrhl na zem a pokorně se zeptal: „Čím jsem tě zarmoutil, drahá matko?“ Blažený František mu však neodpověděl a tím to skončilo⁶.

Zajímavé je, že když se 2Cel zabývá ranou v boku a tím, kdo ji spatřil nebo se jí dotkl, tentokrát zamlčuje jména bratří (s bratrem Eliášem to totiž nedopadlo příliš dobře) ale na druhou stranu podrobně uvádí, jak si František schovával ránu v boku:

I když několik lidí vidělo znamení ran na rukou i na nohou, jelikož šlo o místa snadno spatřitelná, ránu v boku za světcova života nebyl hoden vidět až na jednoho nikdo, a to jen jednou. Pokaždé totiž, když si světec dával čistit hábit, skrýval pravou paží ránu v

3 2Cel 135,1-6.

4 136,1-2.

5 2Cel 135,3-8.

6 2Cel 137,1-9.

boku. Někdy na probodený bok položil i levou ruku, aby onu blaženou ránu ukryl. Když ho jednou jeho druh utíral, přešel mu rukou přes ránu, a tím mu způsobil velkou bolest. Jiný bratr, který chtěl ze zvědavosti vidět to, co bylo druhým skryto, řekl jednoho dne svatému otci: „Otče, chceš, abychom ti vyčistili hábit?“ Světec mu odpověděl: „Ať ti to Pán odplatí, bratře, už to potřebuji.“ Když se pak svlékal, díval se bratr velmi pozorně a zřetelně uviděl ránu v jeho boku. On jediný ji viděl za [světcova] života, ostatní až po jeho smrti⁷.

Ve svém posledním díle o sv. Františkovi, v Pojednání o zázracích, už Tomáš z Celana zase jmenuje alespoň bratra Rufína:

Když jednou Rufín, Boží muž andělské čistoty, ze synovské náklonnosti škrábal na zádech svatého otce, sklouzla mu ruka a citelně se dotkl oné rány. To způsobil Božimu světci nemalou bolest, takže ruku od sebe odstrčil a zvolal, ať mu Bůh odpustí⁸.

Když sv. František ležel nahý na zemi u Porciunkule a umíral, schovával si podle 2Cel ránu v boku tak, jak to byl zvyklý dělat:

Tak ležel na zemi, svlečen ze svého hrubého roucha, a jako obvykle pozvedl svou tvář k nebi, a když celou bytostí očekával onu slávu, levou rukou přitom ukrýval ránu v pravém boku, aby ji nebylo vidět. A bratřím řekl: „Udělal jsem, co jsem měl udělat, teď ať vás Kristus učí, co máte dělat vy⁹!“

Prakticky stejně popisuje tyto posvátné okamžiky i sv. Bonaventura ve své Větší legendě:

Když tak ležel na zemi, poté, co odložil drsné roucho, jak byl zvyklý, pozdvihl tvář k nebi a celý zahleděný do Jeho slávy, levou rukou si zakryl ránu na pravém boku, aby nebyla vidět. A bratřím řekl: „Co jsem měl udělat, to jsem učinil, co máte dělat vy, ať vás naučí Kristus¹⁰.“

Ohledně rány v boku se sv. Bonaventura liší od Tomáš z Celana v počtu bratří, kteří ji během světcova života spatřili:

Ránu v boku však tak starostlivě skrýval, že ji za jeho života nemohl nikdo spatřit, leda lstí. Jeden bratr, který mu obvykle nezištně pomáhal, ho zbožnou lstí přiměl, aby si svlékl hábit k vyprášení, díval se pozorně a spatřil ránu, k níž rychlým dotykem přiložil tři prsty a jak pohledem, tak dotykem prozkoumal velikost rány. Podobnou lstí ji uviděl i ten bratr, který byl v té době jeho vikářem. Také jeho druh, bratr obdivuhodné prostoty, když se z důvodu nemoci dotýkal nemocných lopatek, strčil ruku do kapuce, a když mu náhodou sklouzla k posvátné ráně, způsobil mu velikou bolest. Proto nosil od té doby kalhoty ušité tak, aby dosahovaly až k pažím a ránu v boku zakrývaly. Avšak ti bratři, kteří je prali nebo občas vyprášili hábit, protože je nacházeli potřísněné krví, nepochybně skrze jasné znamení došli k poznání ohledně posvátné rány, na niž později s odhalenou tváří při jeho smrti i s mnohými ostatními patřili a zároveň ji uctívali¹¹.

Ačkoliv Tomáš z Celana, od kterého sv. Bonaventura čerpá své informace, dvakrát zdůrazňuje, že jde o jediného bratra, který za života sv. Františka viděl jeho ránu, zdá se, že sv. Bonaventura využil právě tohoto zdvojení, aby z jednoho svědka udělal dva, neboť svědectví dvou je jistější. Těžko

7 2Cel 138,1-8.

8 PojZáz 4,12-13.

9 2Cel 214,5-9.

10 VětLeg XIV,3,3-4.

11 VětLeg XIII,8,6-12.

předpokládat, že by učenec formátu sv. Bonaventury špatně pochopil, co stojí ve 2Cel.

Ve Větší legendě se také dočteme, že své rány sv. František skrýval, i když neúspěšně:

Nesl si s sebou podobu Ukřižovaného, nevytvořenou rukou umělce na kamenných nebo dřevěných deskách, ale vepsanou prstem živého Boha v údech těla. A protože je dobré skrývat tajemství Krále, muž znalý královského tajemství ona posvátná znamení všemožně skrýval. Jelikož však je Boží odhalovat ke své slávě veliké skutky, které koná, Pán sám, který vtiskl ona znamení ve skrytosti, zjevně skrze ně působil zázraky, aby se podivuhodná a skrytá moc oněch stigmat stala zjevnou slávou znamení¹².

Ale už i 1Cel se také snažil vysvětlovat, proč sv. František své rány tak tajil:

Ačkoli služebník a přítel Nejvyššího viděl, že je ozdoben tolika a takovými perlami jako vzácnými drahokamy a že je podivuhodně korunován slávou a ctí nade všechny, jeho srdce nezvětral, ani se od té doby nesnažil někomu se zalíbit z ješitné touhy po slávě. Naopak, snažil se toto vyznamenání, jak jen mohl, utajovat, aby mu lidský obdiv neukradl propůjčenou milost. František byl totiž zvyklý zvláštní tajemství odhalovat jen zřídka, nebo vůbec ne. Obával se totiž, že by utrpěl újmu na propůjčené milosti, kdyby z náklonnosti, jak to mezi dobrými přáteli bývá, své tajemství někomu svěřil. Proto v srdci stále nosil slovo proroka a často je i říkal: „Tvůj výrok uchovávám ve svém srdci, abych se proti tobě neprohřešil¹³.“ (Žl 118[119],11)

Chórová legenda Tomáše z Celana se také stručně zmiňuje o Františkových stigmatěch i o důvodu, proč je ukrýval:

Ruce, nohy a bok měl poznačeny znameními kříže. Doopravdy se na něm objevily Kristovy rány. Jak jen mohl, snažil se je skrýt před zraky lidí, aby tak neznehodnotil to, čeho se mu dostalo milostí¹⁴.

A stejné důvody pro ukrývání ran uvádí i Julián ze Špýru.

Sv. Bonaventura rovněž shrnuje všechny, kdo viděli Františkovy rány na rukou i na nohou ještě za světčova života – před kterými se mu tedy nepodařilo je ukrýt:

Ačkoli se sám s velikou pečlivostí snažil skrývat poklad nalezený na poli, přesto ho nemohl utajit, a tak někteří stigmata na rukou i na nohou viděli, třebaže měl ruce téměř ustavičně zakryté a od té doby chodil obutý. Za jeho života je viděli mnozí bratři, kteří ačkoli to byli muži pro vynikající svatost hodní veškeré důvěry, přesto pro vyloučení jakékoliv pochybnosti, přísahou, při níž se dotýkali svatých písem, potvrdili, že stigmata byla i že je viděli. Viděli je také pro přátelství, které ke svatému muži chovali, i někteří kardinálové, kteří složili chvály na posvátná stigmata v próze, v hymnech a v antifonách, které vytvořili na jeho počest, a tak slovem i písmem vskutku vydali svědectví pravdě. Také nejvyšší velekněz, pan Alexandr, když kázal lidu, před mnohými bratry i přede mnou potvrdil, že ona posvátná stigmata viděl na vlastní oči ještě za světčova života¹⁵.

Komu vlastně sv. František prozradil průběh samotné stigmatizace, se dozvídáme až z Větší legendy sv. Bonaventury. Nikdo před ním zdroj této informace neuvádí:

12 VětLeg XIII,5,1-4.

13 1Cel 95,10-11; 96,1-2.

14 ChórLeg 11,2-3.

15 VětLeg XIII,8,1-4.

Kristův služebník viděl, že stigmata tak zřetelně vtištěná do jeho těla nemůže před důvěrnými druhy skrýt. Přesto se bál vyjevit Pánovo tajemství a byl velmi zmítán pochybnostmi, zda by měl promluvit o tom, co viděl, nebo mlčet. Zavolal proto některé bratry, a když k nim obecnými slovy promluvil, vyložil jim svou pochybnost a žádal o radu. Jeden z bratří, milostí i jménem Iluminát, který pochopil, že viděl něco zázračného a zdál se mu být pro to, co viděl, velmi ohromený, svatému muži řekl: „Bratře, věz, že někdy jsou ti zjevována božská tajemství nejen pro tebe samého, ale také pro druhé. Proto je snad právem třeba se obávat, abys neskrýval to, co jsi přijal k prospěchu mnohých, a nebyl posouzen jako hodný pokárání za ukrývání hřivny.“ Jeho slovem byl svatý muž pohnut, ačkoli jindy byl zvyklý říkat: Mé tajemství patří mně, přesto tehdy s velkou bázní vyložil průběh předchozího vidění a dodal, že ten, který se mu zjevil, řekl i jiné věci, které neodhalí nikomu z lidí, dokud bude živ. Je třeba věřit, že slova onoho svatého serafa, který se podivuhodně zjevil na kříži, byla tak tajemná, že proto lidem nebylo dovoleno je vyslovit¹⁶.

Pro sv. Františka se však stigmata stala také „společenskou přítěží“, neboť se našli i takoví, kteří ho kvůli jeho ranám odsuzovali, podezřívali ho a za jeho zády se mu vysmívali. Kvůli tomu, že za ním chodili i lidé tohoto druhu, měl sv. František domluveno s bratřími zvláštní znamení, jak se o tom zmiňuje už Tomáš z Celana:

Pro případ, že by k němu přicházeli světší lidé, s nimiž nechtěl hovořit, domluvil se svými bratry a syny toto znamení, aby když se začal modlit tento verš, ty, kdo přišli, ihned zdvořile poslali pryč. Udělal totiž zkušenost, že sdělovat všechno všem je velké zlo a že nemůže být duchovním člověkem ten, jenž nemá mnohem víc a vzácnějších tajemství, než lze vyčíst z jeho tváře, a jež jsou všude zjevná lidem. Chodili totiž za ním někteří, kteří navenek přisvědčovali, ale v srdci odporovali, v jeho přítomnosti mu tleskali, ale za zády se mu vysmívali, ti si vysloužili odsouzení a vrhli někdy i stín jeho podezření na lidi s dobrým úmyslem. Zloba totiž často hledá, jak by očernila čistotu, a protože mnozí často lžou, těm několika, kteří říkají pravdu, se nevěří¹⁷.

Není tedy divu, že sv. František byl ohledně zvědavosti na své rány spíš podezřívavý než důvěřivý, i když se tu a tam našel i někdo, kdo to nemyslel zle, jak jsem uvedl výše. O tomto smluveném znamení se zmiňuje i Julián ze Špýru, ale důvod Františkova počínání uvádí zcela jiný – spíš asketický a mírní tak uměle zlo, kterého jsou lidé schopni i tváří v tvář zázraku:

S bratřími, kteří žili v jeho blízkosti, smluvil takové znamení, že když se někdy bude věnovat lidem a zaslechnou, že recituje uvedený verš, ať hned ukončí jeho rozhovor, aby se nezapletl do slov jemu škodlivých¹⁸.

Z Františkova počínání ohledně zázračného i bolestivého daru, který mu Bůh dal si můžeme vzít poučení, že je třeba se mít na pozoru před sebou samými i před lidskou zvědavostí, neboť Bůh sám vyjeví to, co vyjevit chce. Tajemství druhých nám moc nepomůže, abychom se stali lepšími, k tomu je třeba vytvářet mezi námi a Bohem své vlastní tajemství – tajemství lásky, která je vždy znovu s každým tvorem jedinečná a neopakovatelná.

A nakonec zajímavá příhoda, která svědčí o jednom detailu, který bývá se stigmaty spojen. To, že ho sv. Bonaventura uvádí, ať už k této příhodě došlo nebo ne, svědčí o jedné věci, že ten, kdo to napsal věděl, že ze stigmat (ať už jsou viditelná, či neviditelná) vychází žár:

16 VětLeg XIII,4,1-8.

17 1Cel 96,3-6.

18 ŽivFran 63,2.

Také se stalo, že v zimě jel kvůli tělesné slabosti a neschůdnosti cest na oslu jednoho chudého člověka. Aby se nějak ukryl před nepohodlím sněhu a nastávající noci, rozhodl se přenocovat pod převisem vysoké skály, když se mu z uvedených důvodů nepodařilo dosáhnout přístřeší. Když však svatý muž zpozoroval, že si onen člověk pro sebe brblá, sténá a hází sebou sem a tam, protože nemohl, přikrytý jen tenkou přikrývkou, pro krutý mráz usnout, zapálen žárem Boží lásky, pohladil ho nataženou rukou. A jaký zázrak! Sotva se ho dotkla jeho svatá ruka, která nesla žár uhlíku serafa, veškerý chlad zmizel a muže uvnitř i navenek zalilo takové teplo, jako kdyby z otvoru pece v něm vyšlehl žár plamenů. Posílen tak v té chvíli na duši i na těle, spal mezi kamením a sněhem až do rána příjemněji, než by si kdykoli odpočinul ve vlastní posteli, jak sám později tvrdil¹⁹.

S tím, co uvádějí nejstarší a nejspolehlivější legendy o sv. Františkovi můžeme srovnat „spolehlivost“ Kvítků, které na rozdíl od výše uvedeného o našem světcu a jeho vztahu ke stigmatům i o tom, kdo je viděl či se jich dotýkal, tvrdí něco výrazně odlišného:

Ačkoliv ta přesvatá stigmata, poněvadž od Krista vtištěná, mu působila v srdci velikou radost, přece jen jeho tělu a smyslům činila nesnesitelnou bolest. Nutnost ho přece přiměla k tomu, že si zvolil bratra Lva, prostšího a čistšího mezi ostatními, a tomu všechno sdělil a dovoloval mu ta svatá stigmata vídat, dotýkat se jich a obvazovat je kousky plátna, aby se zmírnila jeho bolest a zachytila se krev, která z těchto stigmat vytékala; ty obvazy dával si v době nemoci často vyměňovat, třeba i každý den, vyjma od čtvrtka večer až do soboty ráno. Tu dobu totiž, kdy byl náš Pán a Spasitel pro nás zatčen, ukřižován a kdy umřel a byl pochován, nechtěl, aby mu nějakým lidským prostředkem nebo lékem byla bolest umučení Kristova, kterou snášel na svém těle, seabeměně zmírňována. Přihodilo se jednou, že když mu bratr Lev vyměňoval obvaz na stigmatu v boku, položil mu svatý František pro bolest, kterou cítil při tom odlepování zakrváceného obvazu, ruku na prsa; pro dotek těchto posvěcených rukou pocítil bratr Lev takovou sladkost zbožnosti v srdci, že by byl málem omdlel a upadl na zem²⁰.

Nebo, když se podle Kvítků sv. František vracel z La Verny:

Zavolal k sobě bratra Massea a bratra Angela ... a poručil jim se vším důrazem ... tu svatou horu, a řekl jim, že se sluší jemu spolu s bratrem Lvem vrátit se k Panně Marii Andělské. A když to pověděl ... povolil jejich prosbám a podal jim ty své přesvaté ruce, ozdobené těmi svatými stigmaty, aby se na ně podívali, dotýkali se jich a líbali je²¹.

Náhodný a nechtěný dotek bratra Rufína pak Kvítky mění v něco úplně jiného:

Tento bratr Rufín ujistil sebe a jiné trojím způsobem o řečených stigmatěch, a zvláště o stigmatu v boku. Za prvé: Když mu měl prát spodky, které svatý František nosil tak veliké, že když je povytáhl, přikryl jimi stigma v pravém boku, prohlížel je bratr Rufín bedlivě a po každé je nalézal zakrvácené na pravé straně. S jistotou tedy rozpoznával, že to je krev, která vytékala z řečeného stigmatu. Svatý František ho kárával, že je roztahuje, aby tu krev viděl. Za druhé: Když jednou bratr Rufín myl svatému Františkovi záda, schválně zajel rukou dál a vstrčil prsty do stigmatu v boku. Svatý František pro velikou bolest, kterou ucítil, vykřikl nahlas: „Bůh ti to odpusť, bratře Rufíne, proč jsi to udělal?“ Za třetí: Jednou prosil s velikou naléhavostí svatého Františka, aby mu učinil převelikou milost a dal mu svůj hábit a vzal si jeho pro lásku bratrského milování. Laskavý otec, ač nerad, k jeho žádosti přivolil, svlékl si hábit, dal

19 VětLeg XIII,7,3-6.

20 FF 1923.

21 FF 1924.

mu jej a vzal si jeho. A tenkrát při tom svlékání a oblékání spatřil bratr Rufin ono stigma zřetelně²².

Domnívám se, že uvedené citáty ani nepotřebují komentář...

Zkratky:

1Cel – Tomáš z Celana: První životopis sv. Františka

2Cel – Tomáš z Celana: Druhý životopis sv. Františka

ChórLeg – Tomáš z Celana: Chórová legenda

PojZáz – Tomáš z Celana: Pojednání o zázracích blaženého Františka

VětLeg – sv. Bonaventura: Větší legenda o sv. Františkovi

22 FF 1939.